ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

2020. Vol. 12. Issue 1.

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Олександр Миколайович Корх

Доктор філософських наук, професор
Професор кафедри гуманітарної підготовки,
філософії та ідентифікації культурних
цінностей Університету митної справи та
фінансів,
вул. В.Вернадського 2/4, м. Дніпро, Україна

Oleksandr Korkh

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor of the Department of humanitarian
training, philosophy and customs identification of
cultural values University of Customs and Finance,
Veradskogo Str., 2/4, Dnipro,
Ukraine

E-mail: korkh54@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7175-5011>

УДК 1(091)

ІДЕЯ «SELF-MADE-MAN»: ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИСУ

Received 13 April 2020; revised 15 May 2020; accepted 05 June 2020

DOI: 10.15421/352007

Анотація

Поширення в сучасному світі людини нового типу – так званого «Self-made-man» – актуалізує різноманітні напрямки його осмислення в науковому і ненауковому дискурсі. Необхідним таке осмислення є і в філософському, зокрема історико-філософському контексті, оскільки дозволяє переосмислити традиційний погляд на хронологічні та соціокультурні координати, в яких відбувається генезис ідеї «Self-made-man», а також уточнити її смислове навантаження. Відтак головна мета даного дослідження полягає в історико-філософській реконструкції генезису ідеї «Self-made-man». У ході дослідження показано, що генетично ідея «Self-made-man» нерозривно пов'язана з формуванням принципу індивідуалізму, смисловим ядром якого є визнання права людини на незалежне самовизначення, покладання на свої власні сили та персональну відповідальність за свою долю. Встановлено, що вже антична культура, попри наскрізну домінуючу ідею долі (логосу, року, необхідності тощо), демонструє доволі виразну, хоча і вкрай суперечливу інтенцію на обґрунтування такого права. Вказана інтенція доволі чітко фіксується і в героїчному епосі, і в філософських та правових метаморфозах античної культури. Сутність цих метаморфоз полягає в тому, що самодостатність, яка за традицією вважалась виключним атрибутом полісу (або Єдиного), поступово стає і атрибутом індивідуума, визнаним як факт (зокрема в римському праві) або ж постульованим як ідеал (насамперед в філософії доби елінізму). В будь-якому випадку явно чи імпліцитно визнавалось, що справжня гідність і щастя людини визначальною мірою залежать не від примх неблаганної долі, а передусім від здатності людини бути незалежною від зовнішнього світу і власних пристрастей, покладатися на свої власні сили і брати на себе відповідальність за свою власну долю. І саме ці ідеї у ході подальшої еволюції утворюють смислове ядро сучасного концепту «Self-made-man».

Ключові слова: «Self-made-man», особисте самовизначення, самопокладання, історико-філософські витоки.

The idea of «Self-made-man»: genesis problem

Abstract

A remarkable trend of the postmodern world is the spread of a new type of person - the so-called «Self-made-man». This actualizes the various directions of understanding of this phenomenon in scientific and non-scientific discourse. It is shown that the idea of «Self-made-man» needs a detailed analysis in its own philosophical, in particular, historical and philosophical context. This allows us to review the traditional view of the chronological and socio-cultural coordinates within which the genesis of the idea occurs, as well as to clarify its semantic meaning. The importance of this rethinking and clarification is seen in the fact that the concept of «Self-made-man» is increasingly being positioned as the philosophy of life of a person of the 21st century. Therefore, **the main purpose** of this study is the historical and philosophical reconstruction of the genesis of the idea of «Self-made-man». The study shows that, genetically, the idea of «Self-made-man» is inextricably linked to the formation of the principle of individualism, the semantic core of which is the

recognition of the human right of persons to independent self-determination and self-realization, to rely on their own forces and personal responsibility for their destiny. It is defined that the ancient culture, despite the cross-cutting dominance of the idea of fate (logos, rock, necessities, etc.), demonstrates a rather expressive though extremely contradictory intention to recognize the ability of the individual to be guided by his/her own mind, to make his/her own judgments and choices, that is, to create himself/herself. This intention is quite clearly recorded both in the heroic epic and in the philosophical and legal metamorphoses of ancient culture. The essence of the latter is that self-sufficiency, which until sometime was considered the exclusive attribute of the polis (or «the Single»), is gradually becoming an attribute of the individual, recognized as fact (in particular in Roman law), or postulated as an ideal (especially by cynics, epicureans and stoics). In both cases it was directly or indirectly recognized that true dignity and happiness of a human mostly depended not on whims of grim fate (rock or logos), but first of all on his/her personal ability to be independent from external world and his/her own passions, to rely on their own forces and take responsibility for their own destiny. And these ideas, especially in their stoic variant, in the course of further evolution form the semantic core of the modern concept of «Self-made-man».

Key words: *idea of «Self-made-man», personal self-determination, «self-reliance», historical and philosophical sources.*

Идея «Self-Made-Man»: проблема генезиса

Аннотация

Распространение в современном мире человека нового типа – так называемого «Self-made-man» – актуализирует различные направления его осмысления в научном и ненаучном дискурсе. Необходимым таким осмыслением является и в философском, в частности историко-философском контексте, поскольку позволяет переосмыслить традиционный взгляд на хронологические и социокультурные координаты, в которых происходит генезис идеи «Self-made-man», а также уточнить ее смысловую нагрузку. Поэтому главная цель данного исследования заключается в историко-философской реконструкции генезиса идеи «Self-made-man». В ходе исследования показано, что генетически идея «Self-made-man» неразрывно связана с формированием принципа индивидуализма, смысловым ядром которого является признание права человека на независимое самоопределение, полагание на свои собственные силы и персональную ответственность за свою судьбу. Установлено, что уже античная культура, несмотря на доминанту идеи судьбы (логоса, рока, необходимости и т.д.), демонстрирует довольно выраженную, хотя и крайне противоречивую интенцию на обоснование такого права. Указанная интенция довольно четко фиксируется и в героическом эпосе, и в философских, и в правовых метаморфозах античной культуры. Сущность этих метаморфоз заключается в том, что самодостаточность, которая традиционно считалась исключительным атрибутом полиса (или Единого), становится и атрибутом индивидуума, признанным как факт (в частности, в римском праве) или постулированным как идеал (прежде всего в философии эпохи эллинизма). В любом случае явно или имплицитно признавалось, что настоящее достоинство и счастье человека в определяющей степени зависят не от капризов неумолимой судьбы, а прежде всего от его способности быть независимым от внешнего мира и собственных страстей, полагаться на свои собственные силы и личную ответственность за свою судьбу. И именно эти идеи в ходе дальнейшей эволюции образуют смысловое ядро современного концепта «Self-made-man».

Ключевые слова: *«Self-made-man», личностное самоопределение, самополагание, историко-философские истоки.*

Постановка проблеми.

Одним із помітних трендів сучасного світу є поступове поширення людини нового типу – так званої «Self-made-man», у найбільш поширеному перекладі «людини, що створила себе сама», доволі часто – «людини, що досягла успіху своїми власними силами». Локалізований передусім у західному культурному полі цей тип невпинно проникає і в інші куль-

турні практики. Про це свідчить і поступова імплементація зазначеного поняття іншими модерними мовами. І виразне зростання суспільного запиту на осмислення його денотату. Це осмислення відбувається в різних формах. Йдеться не лише про художню літературу та роботи чисельних белетристів, що створюють життєписи людей, які досягли успіху завдяки своїм власним зусиллям [Douglas 2003].

Зростає кількість культурологів, психологів, мовознавців, фахівців з педагогіки, коучингу, які намагаються осмислити власні аспекти феномену «Self-made-man» [Дальхеева 2010; Левшина 2017; Липкин 2014; Тарасова 2015]. Інколи при цьому навіть говорять про «Self-made-man» як «філософію життя людини ХХІ століття», суть якої вбачають у тому, що людина створює і реалізує власну «Я-концепцію» та бере на себе відповідальність за власне життя [Антанюк 2016]. І в контексті нинішнього запиту на так звану «практичну філософію» такі розмови не є чимось надмірним. Врешті решт, за всього різноманіття завдань філософського дискурсу, головним серед них залишається теоретичне обґрунтування фундаментальних засад людської життєдіяльності, в тому числі шляхів до особистого успіху і щастя. Як тут не згадати слова Епікура про пустоту слів того філософа, які не ведуть людину до щастя.

Особливо актуальним таке обґрунтування стає в сучасному світі, який, поступово втягуючись до стану так званого «метамодерну», невблаганно продукує відповідний тип суб'єктивності, «що забезпечує людині можливість здійснювати самоуправління, самостворення («Self-made-man») у контексті власного буття» [Ходус 2015: 176]. Цілком очевидно, що характер тлумачення принципової можливості такого самоуправління стимулює або, навпаки, притлумлює творчу активність людини, зумовлює її орієнтацію на власні сили і персональну відповідальність за власну долю чи патерналістські настрої та конформізм. Вочевидь і те, що неупереджене осмислення цього питання особливо актуальне для суспільств, які намагаються подолати своє тоталітарне минуле. Адже не секрет, що в країнах пострадянського простору відношення до «тих, хто зробили себе самі», як мінімум неоднозначне. Показово у цьому зв'язку, що якщо в американській культурі фраза «tags to riches» («із грязі в князі»), будучи одним із компонентів американської мрії, має позитивну конотацію, то в сучасній Росії, за визнанням російської дослідниці О.Левшиної, при її використанні для характеристики людей, які «самі себе зробили», вона набуває зневажливого відтінку [Левшина 2017].

Отже, питання, змістовно інтегровані навколо проблеми особистого самовизначення, мають велике не тільки теоретичне, а й практичне значення. З іншого боку, декларація філософського статусу ідеї «Self-made-man», як утім і надання їй статусу ідеалу потребують детального аналізу та обґрунтування у власне філософському категоріальному полі. Важливим при цьому представляється історико-філософський ракурс аналізу. Саме він дозволяє з'ясувати соціокультурні та світоглядні витоки феномену «Self-made-man», окреслити хронологічні та культурно-історичні координати, в яких відбувається зародження, поширення та легітимація відповідних уявлень та ціннісних орієнтацій. Власне лише на цьому ґрунті стає можливою концептуальна інтерпретація сутності даного явища, його ймовірних історичних перспектив, а також відповідних світоглядних, психологічних, педагогічних, комунікативних тощо стратегій по відношенню до нього. Відтак *головна мета* даного дослідження полягає в історико-філософській реконструкції витоків та генезису ідеї «Self-made-man».

Аналіз стану дослідження.

Попри зазначену актуальність належної уваги до феномену «Self-made-man» в країнах пострадянського простору, і надто в Україні, не спостерігається. Серед небагатьох публікацій, дотичних до даної проблематики, переважають роботи публіцистичного, культурологічного та лінгвістичного характеру [Антанюк 2016; Левшина 2017; Липкин 2014; Тарасова 2015 та інші]. При цьому серед їх авторів домінує точка зору, за якою поява ідеалу «Self-made-man» пов'язана з процесом формування американської спільноти, що набув особливого розмаху у ХVІІІ столітті, Бенджаміном Франкліном, котрий у своїй «Автобіографії», написаній у 1791 р., створив образ людини, яка виривається із успадкованого становища і створює нову ідентичність для себе, Генрі Клеєм, який вперше у 1832 р. застосував вислів «самостворена людина» для опису людей, чий успіх залежить від них самих, а також Фредеріком Дугласом, який, починаючи з 1859 р., намагається окреслити концепцію «Self-made-man».

Виклад основного матеріалу дослідження.

Не ставлячи під сумнів зазначені кореляції, у той же час вважаємо, що навряд чи вказаний культурно-історичний контекст був генетично вихідним, так би мовити «первородним» для ідеї «Self-made-man». На наш погляд він виявився лише найбільш сприятливим, як на той час, для масового поширення і морально-правової легітимації ідей, породжених більш ранніми та фундаментальними соціокультурними контекстами Заходу, і генетично пов'язаних з архетипом незалежного самовизначення індивіда. Іншими словами, ідея «Self-made-man» часів Бенджаміна Франкліна була лише логічним продовженням цього архетипу. Цей зв'язок проявляється вже на семантичному рівні. За слушною думкою А. Дальхеевої, ідея «Self-made-man», яка займає ключову аксіологічну позицію в американській лінгвокультурі, є репрезентантом її ядерного концепту «Self-reliance» – «Покладання на самого себе». Який у свою чергу виражає цілісний образ людини, що характеризується зокрема такими обов'язковими рисами як «опора лише на власні сили», «незалежність», «самореалізація», «виклик долі» тощо [Дальхеева 2010: 6].

Вочевидь, що такі неординарні, з точки зору традиційного суспільства, та ще й облігаторні риси не виникають на пустому місці, притім у такий короткий за історичними мірками час. Їх формування потребує тривалої та складної генерації і осмислення нетрадиційних способів буття людини, пов'язаних з процесом її індивідуалізації. Лише на цьому ґрунті виникають ідеї та цінності, інтегративно представлені в такому «наріжному камені» західного світу як індивідуалізм. Останній в контексті даного дослідження цікавий насамперед тим, що сутність його як раз і полягає у визнанні *права людини на незалежне самовизначення та самореалізацію, покладання на свої власні сили та особисту відповідальність за власну долю*. Вочевидь, що шлях до такого визнання починається далеко за межами XVIII століття та процесу формування американської нації. Достатньо згадати хоча б славнозвісну «Промову про гідність людини» Піко делла Мірандоли, в якій ще за ренесан-

сною людиною проголошувалося право самостійно – за власним бажанням і власною волею визначати і своє місце, і свій образ, і свої обов'язки у цьому світі. Тобто, право людини стати тим, ким хоче. Однак, які культурно-історичні витоки та генезис такого права?

При найбільш загальному підході і як уже зазначалось, можна припустити, що перші інтенції до особистого самовизначення генетично пов'язані з процесом індивідуалізації, тобто поступового виокремлення індивідуальної свідомості із синкретичного родового начала. Однак єдиної точки зору щодо найбільш ранніх хронологічних рамок та загальних культурно-історичних обставин, у межах яких з достатньою достовірністю фіксуються ознаки особистості, що самовизначається, немає. Діапазон думок варіюється в межах від часів появи перших деспотичних форм влади (Е. Дюркгейм) до доби Нового часу (К. Макферсон). Більш вірогідною, однак, представляється позиція О. Лосева, відповідно до якої перші ознаки особистості, що самовизначається достатньо чітко фіксуються вже у так звані «епічні часи», тобто на заключному етапі общинно-родової формації – патріархаті. Саме в цей час на перший план висувається героїчна особистість. Ця особистість, безсумнівно, ще нерозривно зв'язана з родом і гостро відчуває цей зв'язок, у тому числі те, що за будь-якими подіями, зокрема вчинками самого героя, завжди приховується нездоланна доля, фатум, космічний логос, природня необхідність чи якийсь інший репрезентант космічно-родового начала. У той же час ця особистість починає поступово відрізняти себе від інших, від родової общини у цілому, позаяк «герой» (від грецького (*h*)eros) – це смертний, народжений від богів і тому наділений непересяченими здібностями. Зокрема і здатністю, в разі необхідності, самостійно визначати цілі своєї діяльності і засоби їхнього досягнення. Адже вимоги долі до конкретної людини далеко не завжди оприявлені чи зрозумілі. На великий рахунок цих вимог наперед не знає ніхто, навіть сама доля. Тому епічний герой і відчуває не лише власну особливість але і приреченість на особисті рішення та вчинки «на свій страх і розсуд». Унаслідок цього,

пише О. Лосев, вчинкам героя «вже властива небачена самостійність, підприємливість і постійна можливість принципового розходження як з будь-яким іншим представником його власної родової общини, так інколи і з усією родовою общиною... Значною мірою епічний герой відрізняє себе і від демонів, і від богів, **вступає в конфлікт з долею** (виділено мною. – О.К.) чи, навпаки, стає її героїчним виконавцем» [Лосев 1977: 45]. Тобто, вже епічний герой наділяється принаймні імпліцитною здатністю до виклику долі та самовизначення. І попри весь трагізм такої позиції – людина античного світу добре усвідомлює нездоланну силу долі – пафос героїчного набуває поступового поширення.

З початком переходу від общинно-родового до класово-рабовласницького устрою необхідність і водночас можливість особистісного самовизначення зростають. Адже людина в умовах такого переходу вже не епізодично, а практично повсякчас постає перед проблемою особистого вибору між вимогами традиції (фактично роду), інтересами полісу (заснованому здебільшого не на родинних, а на сусідських відносинах) та власними – приватними інтересами, позаяк грецький поліс мав доволі розвинутий інститут приватної власності. З іншого боку, участь у житті полісу призводить до того, що вільний громадянин все частіше залучається до різного роду інновацій, що сприяло формуванню в його свідомості, яка набуває все більш критичного та раціонального характеру, уявлень про особисту незалежність і гідність. Відтак, перехід від общинно-родового до рабовласницького устрою виявився і переходом від раніше безумовного інстинктивного підпорядкування індивіда роду до індивідуальної свободи, що розумно визначається. Щоправда, цей перехід був доволі повільним, а свобода – вкрай обмеженою, оскільки ранній поліс, спонукаючи індивіда до власної ініціативи та підприємливості в суспільних справах, у той же час був досить категоричним щодо надання йому внутрішньої свободи мислення та світовідчуття. Як і раніше вони перебувають у жорсткій залежності від уявлень про необхідність, долю тощо, які, втім, у нових умовах репрезенту-

ють здебільшого полісні начала буття.

Ця колізія знаходить своє вираження і на рівні перших філософських рефлексій. Вони буквально просякнуті посиланнями на «невблаганну долю», що виступає як головний репрезентант всеохоплюючого космічного цілого, або Єдиного, і, водночас, як головний принцип пояснення усього доцільного і недоцільного, що відбувається в ньому [Лосев 1989: 29]. Тому не дивно, що вже перші грецькі філософи прославляють це всеохоплююче величне ціле, або Єдине і навпаки будь-яке незалежне виявлення людського духу розцінюють як замах на це Єдине, тобто на сакральні першооснови буття. З особливою силою така домінанта представлена в «ідеальній державі» Платона, як філософсько-міфологічному обґрунтуванні необхідності повернення до цих першооснов. Платонівська утопія в принципі не припускає ні особистої незалежності, ні особистого вибору. Щодо особистої незалежності, то вона неможлива і неприйнятна тому, що людина для Платона – це насамперед частина всеохоплюючого цілого, засіб реалізації суспільного блага. «Одною із таких частин, хай навіть надзвичайно малою, є і ти, жалюгідна людино, і ти спрямовуєшся, постійно маючи перед очима, ціле. Ти і не помічаєш, що все, що виникло, виникло заради всього в цілому, для того щоб здійснилося притаманне для життя цілого блаженне буття, і буття це виникає не заради тебе, а, навпаки, ти заради нього» [Платон 1990: 365]. Щодо особистого вибору, то він також неможливий, оскільки доля людини наперед визначена її космічною природою, фактично божественною сваволею, самим характером співвідношення загального та одиничного в онтологічній структурі платонівського світоустрою. Зображений на останніх сторінках «Держави» вибір душею померлої людини нового життєвого шляху та форми втілення має суто гіпотетичний характер, оскільки зазвичай відповідає звичкам її попереднього життя та й до того ж відразу забувається, як тільки вона (душа) вип'є води із річки забуття – Лети [Платон 1994: 419-420]. Будь-які спроби «поцейбічного» особистого самовизначення однозначно неприйнятні, оскільки ведуть до порушення

встановленого в державі розподілу функцій та принципу справедливості, за яким кожен займається своєю, визначеною його природними задатками, справою і не втручається в справи інших. І саме тому будь-яка «сваволя», будь-яка спроба «відхилення куди хто хоче», у тому числі переходу з одного стану в інший, будь-яка спроба змінити власну долю і реалізувати власне уявлення про себе, оцінюється «як величезна шкода для держави і з повним правом може вважатися найвищим злочином» [Платон 1994: 206]. Таким чином, і на рівні буденної свідомості, і на рівні філософської рефлексії того часу визнання функціонального характеру зв'язку між людиною та суспільним цілим, а відтак і принципової нелегітимності будь-яких проявів незалежного особистого самовизначення, було визначальним.

Водночас, мірою подальшого розвитку і ускладнення полісно-рабовласницького устрою, філософська рефлексія поступово наповнюється все більш виразними спробами прямого чи опосередкованого узгодження таких проявів з домінантою долі. Вже софісти намагаються обґрунтувати ідею, за якою справжнім суб'єктом морального рішення постає не абстрактно-знеособлені колективне ціле (рід чи поліс) та доля, що його репрезентує, а конкретне, певною мірою незалежне особисте «Я», яке все більш усвідомлює саме себе «мірою всіх речей», тобто джерелом будь-яких оцінок та рішень. Цілком логічним у цьому контексті виявився заклик Сократа «пізнати самого себе» та шукати опору своїм учинкам не в природі чи зовнішніх авторитетах, а у власних оцінках і судженнях, що спираються на незалежний, критично налаштований розум. Тобто, формально залишаючись конкретним втіленням всезагальних законів Космосу, а відтак і залежною від влади долі, особистість в той же час імпліцитно все більше постає як істота, принаймні потенційно здатна до самовизначення. Той же Платон, до речі, припускає існування на небі таких зразків, дивлячись на які, «людина може задуматися над тим, як би це влаштувати саму себе» [Платон 1994: 388]. І така можливість набуває все більш наполегливого та різнобічного обґрунтування.

Показовою у цьому відношенні була позиція Аристотеля. Всупереч своєму вчителю він стверджує, що людина має вільну волю, оскільки однаково здатна до вибору як добра, так і зла. І саме тому має відповідати не лише за окремі вчинки, але й за власну долю в цілому. Водночас Стагірит не поділяє платонівського захоплення всеохоплюючим цілим та нехтування одиничним. Адже кожній людині притаманне цілком природне почуття любові до самого себе [Аристотель 1983: 410]. Тому безглуздо віддавати безумовну перевагу не життю самого себе, а чомусь іншому, зокрема державі. Будучи прихильником евдемонізму і достатньо діалектичного погляду на співвідношення частини та цілого Аристотель цілком слушно стверджує, що суспільне ціле не може бути щасливим, якщо нещасними є його частини. А бажання досягти абсолютної єдності та однодумності у поведінці людей, характерне для Платон, вважає таким же протиприродним, як і спробу замінити симфонію унісоном або ритм одним тактом [Аристотель 1983: 412]. Таким чином, ідея залежності людини від примх долі або сліпого року вже в ученні Аристотеля втрачає свою раніше аподиктичну категоричність.

З подальшим ускладненням і водночас початком кризи рабовласницького полісу такі інтенції набувають все більшої гостроти і виразності. Справа в тому, що особистість доволі повільно, але невпинно вивільняється від жорстких регламентацій, що обмежували її власні оцінки, рішення та дії. У той же час поступово скорочуються її можливості щодо виконання певних громадянських функцій в межах полісу, що стає все більш складним і самодостатнім. Як наслідок індивід чим далі, тим більше втрачає усталені орієнтири і постає сам на сам з масою нового, часто незрозумілого і навіть ворожого з точки зору вимог традиції та особистих інтересів. Усе це посилює екзистенціальне відчуття власної окремішності, яке з часом трансформується в уявлення про особисту самодостатність і навіть незалежність від зовнішнього світу – «*автоаркію*», в прагнення втекти від політики та суспільних справ – «*аполітію*», врешті решт у виправдання власної «*автономії*» (букваль-

но «самозаконності»), тобто **права на самоврядування**. І всі ці трансформації принаймні імпліцитно спиралися на формально неприпустимі уявлення про свободу волі – онтологічну основу і самовизначення, і самореалізації. Тією чи іншою мірою такі настанови отримують своє відображення і на рівні філософської рефлексії.

Особливо показовою в цьому відношенні була позиція кініків, які у своїй практичній філософії, що виражала життєвий досвід індивіда, який може опертися лише на самого себе, надали особливо радикального характеру принципу «автаркії». Адже, на переконання кініків, лише покладаючись на самого себе індивід може досягти вищої цінності – духовної свободи, незалежності від інших та від світу в цілому. Відповідно до цього головною умовою особистої гідності проголошується не беззастережне дотримання вимог традицій чи закону, не наявність багатства чи знатність походження, не вміння догоджати сильним і пристосовуватися до обставин, а сила особистого духу, здатність до незалежності від будь-яких авторитетів, презирство до багатства та успадкованих заслуг, спроможність до самообмеження (аскези) та самоврядування (автономії), за Антисфеном – «вміння залишатися наодинці з собою» і **«ні в чому не покладатися на долю»** [Антологія кинизма 1984: 55, 97].

Виходячи з цього кініки запропонували індивіду «перечеканити» традиційні уявлення про основні цінності людського буття і почати жити за власними законами. Як наслідок – радикальна вимога Діогена надати кожному право жити як він захоче [Антологія кинизма 1984: 219], завадити якій вже була нездатна і загроза ostracism – формулу страшного прокляття «без общини, без дому, без вітчизни» Діоген зухвало застосовує по відношенню до самого себе. При цьому головним шляхом, який веде до духовної свободи, є аскеза, під якою Діоген розуміє не лише максимальне обмеження власних потреб але й постійну готовність протистояти ударам долі. Цілком очевидно, що всі ці ідеї, певною мірою «пом'якшені» стоїками, мали не аби який вплив на становлення християнського аскетизму, а в

перспективі – на формування таких важливих рис пуританізму як незалежність, орієнтація на власні сили та особисту відповідальність, стійкість, бережливість, енергійність тощо. Врешті решт – створювали ідейні підвалини феномену особистості, що покладається на себе і створює себе сама.

Нового звучання зазначені ідеї набувають в філософії доби еллінізму, коли байдужість, а то і ворожість світу по відношенню до людини стає особливо відчутною. В цих умовах іншого шляху до бажаного щастя, під яким розуміється передусім відсутність страждань і стан спокою – атараксії, окрім як максимальної незалежності від світу, на думку епікурейців, немає. І для досягнення такого стану людина не має потреби ні в чому, окрім самої себе. Причому, на відміну від кініків, які зробили акцент перш за все на морально-вольових засадах особистої самодостатності, Епікур намагається обґрунтувати власне онтологічні її підстави. Запозичена у Демокрита і суттєво переосмислена атомістика, приваблює Епікура передусім тим, що створює передумови для онтологічного обґрунтування свободи волі людини, яка, на його думку, криється в можливості довільного відхилення атомів. Заперечення такої можливості є неприйнятним в принципі, оскільки призводить до вкрай фаталістичних наслідків, на тлі яких «краще взагалі було б слідувати міфу про богів, аніж бути рабом долі фізиків; адже міф дає натяк на надію задобрити богів шаную до них, тоді як доля вміщує в собі невмолиму необхідність» [Епікур 1983: 317]. Відтак, індивід має позбавитися численних фобій, у тому числі страхів перед богами, усвідомити власну гідність, стати незалежним від зовнішніх обставин і у вирішенні всіх життєвих проблем покладатися передусім на самого себе.

Аналогічні ідеї набувають особливого поширення в філософії стародавнього Риму. Так, попри позірний однозначний фаталізм, що знайшов своє афористичне вираження у відомій тезі про те, що «згодного доля веде, а незгодного тягне», доволі виразні інтенції щодо особистої свободи вміщував пізній стоїцизм, репрезентований насамперед поглядами Сенеки, Епіктета та Марка Аврелія. Сво-

бода людини, на їхню думку, базується на її здатності відрізнити те, що знаходиться у її владі (її думки, прагнення, бажання чи небажання тощо) від того, що є зовнішнім і виходить за межі цієї влади (її тіло, майно, державна кар'єра, добре ім'я тощо) і, відповідно, на її спроможності робити усвідомлений вибір між першим та другим. І це головна умова досягнення вищої мети життя – атараксії. Адже не зовнішні обставини чи речі роблять людину щасливою чи нещасною, а наше власне уявлення про них, небезпідставно стверджує Епіктет [Епіктет 2012: 58]. Відтак, існує лише один шлях до спокою як єдино можливої форми щастя – перестати турбуватися про речі, які не підвладні нашій волі, «презирство до того, що поза нами» [Епіктет 2012: 63]. Тобто, песимістично оцінюючи здатність людини змінювати чи контролювати зовнішні обставини свого буття, по суті – протистояти вимогам Логосу (Долі), стоїки орієнтують на внутрішню незалежність від цих обставин, яка досягається жорстким контролем власних бажань і усвідомленим вибором на користь лише того, що перебуває у нашій владі. Відтак, усвідомлення власної гідності, яка набуває все більшої ваги в контексті ідеї всезагальної рівності кожного перед богом, презирство до того, що непідвладне нам і влада над собою створюють передумови особистої свободи. Саме звідси і цілком логічний, причому повністю у відповідності до сутності ідеї «Self-made-man», заклик Сенеки не розраховувати на молитви, а «... **покладатися на себе**... Що за потреба в молитвах? **Зроби сам себе** (виділено мною. – О.К.) щасливим! Це тобі під силу» [Сенека 1977: XXXI]. З огляду на те, що «чисельні ідеї та образи Нового Заповіту майже дослівно співпадають з цитатами із Сенеки» [Сапов 1995: 11], можна лише уявити міру впливу стоїцизму на формування християнського світогляду взагалі та ідеї «Self-made-man» зокрема. Особливо з урахуванням того, що «стоїцизм (уже не лише як філософське вчення, а як *певний умонастрій, певний склад розуму і характеру*) відроджувався в історії неодноразово. Стоїками, – підкреслює зокрема В. Сапов, – були англійські пуритани, носії «духу капіталізму» і засновники Нової Анг-

лії...» [Сапов 1995: 12].

Показовими були і погляди Цицерона. Критикуючи Епікура за його ідею довільного відхилення атомів, яка, на його думку, не лише не пояснювала свободу волі але й ставила під сумнів принцип причинності, Цицерон виводить її (свободу волі) із життя як сутності душі. Адже невід'ємним атрибутом життя є саморух і, відповідно, самовизначення. Але те, що здатне до самовизначення, на переконання не лише Цицерона, є вільним. Водночас, неприйнятним для Цицерона є і фаталізм стоїків, неблаганність долі яких знімала з людини будь-яку відповідальність за нею скоєне. Він намагається обґрунтувати ідею індивіда як суб'єкта особистої свободи і, водночас, персональної моральної та правової відповідальності. І робить це достатньо переконливо в своєму трактаті «Про долю». Якщо ми слідуємо за стоїками і визнаємо, що все відбувається під впливом долі, то повинні визнати і те, стверджує Цицерон, що всі події, у тому числі наші вчинки, знаходяться поза межами нашої влади. Але якщо це так, то ми не є вільними у своїх вчинках і тому не несемо ніякої відповідальності за їх наслідки, і, відповідно, не заслуговуємо ні нагород, ні покарань [Цицерон 1985: 313-314]. Відтак лише визнання свободи волі індивіда створює основу для особистої відповідальності, як наслідок – для моралі і права.

Варто при цьому особливо підкреслити, що зазначені інтенції римської філософії цілком відповідали соціально-економічним реаліям того часу, а відтак і головним настановам римського приватного права. Підкорюючись потребам економічного життя у величезній імперії, які вимагали звільнення індивіда від усього того, що заважало його господарській діяльності, і забезпечення його повної самодіяльності, «римське право пронизується духом **індивідуалізму, принципами індивідуальної свободи та самовизначення** (виділено мною. – О.К.)» [Покровський 1998: 53], в ньому зароджується і легітимізується раніше не прийнятне уявлення про людину як суб'єкт права, як щось юридично самостійне навіть по відношенню до суспільства і держави. Отже, ідея особистого самовизначення поступово

вписується в систему римського приватного права. Рецепція цього права, починаючи з XI-XII століть цілим рядом європейських держав, безумовно, сприяла інтенсивному поширенню відповідних ідей щодо спроможності, необхідності та права індивіда на незалежне самовизначення, формуванню європейської правосвідомості, з притаманним їй принципом недоторканності природних прав людини, у цілому.

Висновки.

Стрімке поширення, починаючи з XVIII століття, ідеї «Self-made-man» не було чимось випадковим чи безпередумовним. Уже антична культура, попри наскрізну домінуючу ідею долі (логосу, року, необхідності тощо), демонструє виразну інтенцію на доволі суперечливе і все ж визнання права особистості керуватися власним розумом, робити власні оцінки та вибір, відтак – на принаймні формальне визнання здатності та права індивіда самостійно творити власну долю. Зазначена інтенція доволі чітко фіксується і в героїчному епосі, і в філософських та правових метаморфозах античної культури, сутність яких полягає в тому, що

самодостатність, яка вважалась виключним атрибутом космічного та соціального Цілого (Єдиного), поступово стає і атрибутом індивідуума, визнаним як факт (у тому числі в римському праві) або ж прямо чи опосередковано постульованим як ідеал насамперед кініками, епікурейцями і стоїками. При всій самотності останніх спільним для них є усвідомлення того, що і справжня гідність, і щастя людини вирішальною мірою залежать не від примх невблаганної долі (року чи логосу), а від її здатності бути незалежною від зовнішнього світу і власних пристрастей, покладатися на свої власні сили, робити виклики долі і особисто відповідати за їх наслідки. І саме ці ідеї, особливо в їх стоїчному варіанті, у ході подальшої еволюції утворюють смислове ядро сучасного концепту «Self-made-man». З огляду на таку фундаментальну укоріненість можна припустити, що образи та інтенції, зумовлені цим концептом, не є чимось тимчасово-епізодичним. З часом вони можуть набути якщо й не універсального, то вельми масового, особливо з огляду на сучасну «ліберальну революцію» (Фукуяма), характеру.

Бібліографічні посилання

- Антанюк, В. (2016). *Философия self-made-man. Конструктор успеха* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://constructor.ru/samorazvitiye/filosofiya-self-made-man.html>
- Антология кинизма: *Фрагменты сочинений кинических мыслителей*. (1984). М.
- Аристотель. (1983). *Сочинения*: В 4т. М. Т.4.
- Дальхеева, А.М. (2010). *Параконцептуальное заимствование как вид взаимодействия лингвокультур (на примере трансляции фразеологического репрезентанта американского концепта Self-Reliance в русскую лингвокультуру)*. Автореф. дис. на соискание степени канд.филол.н. Иркутск.
- Левшина, О.Н. (2017). *Идея «Self-made man»: особенности восприятия в США и России*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/ideya-self-made-man-osobennosti-vozpriyatiya-v-ssha-i-rossii>
- Липкин, А.И. (2014). Субцивилизационная специфика США. 1. Американский индивидуализм. *Культура и искусство*, 6, 618-633. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=-31457
- Лосев, А.Ф. (1977). *Античная философия истории*. М.
- Лосев, А.Ф. (1989). *История античной философии*. М.
- Платон. (1990). *Законы*. М.
- Платон. (1994). *Государство*, в: Платон. *Собр. Сочинений*: в 4 т. Т.3. М.
- Покровский, И.А. (1998). *Основные проблемы гражданского права*. М.
- Сенека. (1977). *Нравственные письма к Луцилию*. М.
- Сапов, В.В. (1995). *О стоиках и стоицизме*, в: *Римские стоики*. М., 5-12.
- Тарасова, О.В., Яцевич О.Е. (2015). Селфмейдмен: от истории к современности. *Теория и практика общественного развития*, 6, 130-132.
- Ходус, Е.В. (2015). «Идея субъекта» как эпистемологическая и онтологическая проблема: к вопросу вариативности форм современной субъективности. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 3, 176-181. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2015_3_35

Цицерон. (1985). *Философские трактаты*. М.

Что такое селф мейд и как его применять в своей жизни? (2014). [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://brjunetka.ru/self-made-ili-kak-sdelat-sebya-samomu/>

Эпиктет. (2012). *Энхиридион (Краткое руководство к нравственной жизни)*. СПб.

Эпикур. (1983). *Письмо к Менекею. Главные мысли*, в: Лукреций Т. *О природе вещей*. М.

Douglas, F. (2003). *Narrative of the Life of Frederick Douglas, an American Slave*, in: *The Norton Anthology of American Literature*. 6th ed. Vol. B. London. New York.

Miller B., Lapham, M. (2012). *The Self-made-myth*. San-Francisco.

References

Antanyuk, V. (2016). *Filosofiya self-made-man. Konstruktor uspeha* [The philosophy of self-made-man. Success Constructor]. Retrieved from <https://constructor.ru/samorazvitie/filosofiya-self-made-man.html> (in Russian)

Antologiya kinizma: Fragmenty sochinenij kinicheskikh myslitelej [Anthology of Kinism: Fragments of the works of cynical thinkers]. (1984). М. (in Russian)

Aristotel. (1983). *Sochineniya* [Works]: V 4t. М. Т.4. (in Russian)

Chto takoe self mejd i kak ego primenyat v svoej zhizni? [What is selfie maid and how to apply it in your life?]. (2014). Retrieved from <https://brjunetka.ru/self-made-ili-kak-sdelat-sebya-samomu/> (in Russian)

Ciceron. (1985). *Filosofskie traktaty* [Philosophical treatises]. М. (in Russian)

Dalheeva, A.M. (2010). *Parakonceptualnoe zaimstvovanie kak vid vzaimodejstviya lingvokultur (na primere translyacii frazeologicheskogo reprezentanta amerikanskogo koncepta Self-Reliance v russkuyu lingvokulturu)* [Paraconceptual borrowing as a type of interaction between linguistic cultures (on the example of the translation of the phraseological representative of the American concept of Self-Reliance into Russian linguistic culture)]: Avtoref. Dis. na soiskanie uchenoj stepeni kand.filol.n. Irkutsk. (in Russian)

Douglas, F. (2003). *Narrative of the Life of Frederick Douglas, an American Slave*, in: *The Norton Anthology of American Literature*. 6th ed. Vol. B. London. New York.

Epiktet. (2012). *Enhiridion (Kratkoe rukovodstvo k npravstvennoj zhizni)* [Enhiridion (A Brief Guide to Moral Life)]. SPb. (in Russian)

Epikur. (1983). *Pismo k Menekeyu. Glavnye mysli* [Letter to Menekey. Main thoughts], in: Lukrecij T. *O prirode veshej*. М. (in Russian)

Hodus, E. (2015). «Ideya subekta» kak epistemologicheskaya i ontologicheskaya problema: k voprosu variativnosti form sovremennoj subektivnosti [“Idea of the subject” as an epistemological and ontological problem: on the issue of variability of forms of modern subjectivity]. *Aktualni problemi filosofiji ta sociologiji*, 3, 176-181. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2015_3_35 (in Russian)

Levshina, O.N. (2017). *Ideya «Self-made man»: osobennosti vospriyatiya v SShA i Rossii* [The idea of «Self-made man»: features of perception in the US and Russia]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ideya-self-made-man-osobennosti-vospriyatiya-v-ssha-i-rossii> (in Russian)

Lipkin, A.I. (2014). Subcivilizacionnaya specifika SShA. 1. Amerikanskij individualizm [Subcivilizational specificity of the USA. 1. American individualism]. *Kultura i iskusstvo*, 6, 618-633. Retrieved from https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=-31457 (in Russian)

Losev A.F. (1977). *Antichnaya filosofiya istorii* [Antique philosophy of history]. М. (in Russian)

Losev, A.F. (1989). *Istoriya antichnoj filosofii* [History of Ancient Philosophy]. М. (in Russian)

Miller, B. & Lapham, M. (2012). *The Self-made-myth*. San-Francisco.

Platon. (1990). *Zakony* [Laws]. М. (in Russian)

Platon. (1994). *Gosudarstvo* [State], in: Platon. *Sobr. Sochinenij*: v 4t. Т.3. М. (in Russian)

Pokrovskij, I.A. (1998). *Osnovnye problemy grazhdanskogo prava* [The main problems of civil law]. М. (in Russian)

Sapov, V. (1995). O stoikah i stoicizme [About the Stoics and Stoicism], in: *Rimskie stoiki*. М., 5-12. (in Russian)

Seneka. (1977). *Nravstvennye pisma k Luciliyu* [Moral letters to Lucius]. М. (in Russian)

Tarasova, O.V. & Yacevich O.E. (2015). Selfmejdmen: ot istorii k sovremennosti [Self-mademan: from history to modernity]. *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*, 6, 130-132. (in Russian)